

*Жумаев Курбонмурод Хуррамович,
Кадрлар малакасини ошириш ва
статистик тадқиқотлар институти
“Макроиқтисодий статистика ва
миллий ҳисоблар” кафедраси доценти*

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ТАРМОҒИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ СТАТИСТИК ТАҲЛИЛИ

Ушбу мақолада республика қишлоқ хўжалигининг барқарор ривожланиши, инновацион фаолияти ҳамда бошқаруви самарадорлиги масалалари ёритилган.

В статье освещены вопросы устойчивого развития аграрного сектора Узбекистана, инновационная деятельность отрасли, а также эффективность управления.

This article reflects the issues of sustainable development of the agricultural sector of Uzbekistan, the innovative activity of the sector, as well as issues of effective management .

Кейинги йилларда мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, хусусан, соҳада давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш, бозор муносабатларини кенг жорий қилиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи, қайта ишловчи ва сотувчи субъектлар ўртасидаги муносабатларнинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш, соҳага инвестицияларни жалб қилиш, ресурстежамкор технологияларни жорий этиш ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчиларни замонавий техникалар билан таъминлаш борасида муайян ишлар амалга оширилмоқда[2].

Дарҳақиқат, бугунги кунда республика иқтисодиётининг бошқа соҳалари каби қишлоқ хўжалигида ҳам инновацияни ривожлантириш замон талабидир. Чунки, ҳозирги вақтда инновациялардан фойдаланиш асосида жаҳон хўжалиги ривожланишининг янги парадигмаси шаклланмоқда. Ушбу масалаларга Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ–4947-сонли фармонида(1) ҳам, Олий Мажлисга Мурожаатномасида ҳам алоҳида эътибор қаратилган.

Мурожаатномада шунингдек, қишлоқ хўжалигида фермер ва деҳқонларнинг манфаатдорлигини ошириш борасидаги ўрганиш ва изланишларимизни давом эттиришга ва соҳага илғор технологиялар ва кластер тизимини жорий эттиришга алоҳида урғу берилган[3].

Иқтисодий ривожланишнинг инновацион йўлига ўтиш нафақат Ўзбекистон иқтисодиётининг қишлоқ хўжалиги тармоғида тўпланиб қолган муаммоларни, балки ушбу тармоқ олдида турган асосий вазифаларга дахлдор масалаларни ҳам ҳал этиш зарурияти билан боғлиқ. Ҳозирги шароитда инновацион фаолият қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг асосий омили ҳисобланади. Мазкур омилдан имкон қадар кўпроқ фойдаланиш мамлакатимизда агросаноат мажмуи барқарор ривожланишини таъминлашнинг ягона йўлидир. Ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар жадаллашиб, жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви кучайиб бораётган шароитда мамлакатимиз қисқа муддатда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг инновацион йўлига жадал ўтиши, иқтисодиётнинг стратегик аҳамиятга эга бўлган ушбу тармоғини сифат жиҳатидан замон талабларига жавоб берадиган янги техник-технологик асосда тиклаши лозим. Акс ҳолда тармоқ ривожланишдан ортда қолади ва ўз рақобатбардошлигини таъминлай олмайди.

ФАО фикрича, умуман олганда, инновация, айниқса, қишлоқ хўжалигида инновация дунёда очлик ва тўйиб овқатланмасликка қарши курашда етакчи куч ҳисобланади.

Одатда, инновацияларни технология билан боғлиқ деб таъкидлашади. Аслида “инновация” тушунчаси мазмунан янада кенгрокдир. Қишлоқ хўжалигида инновация – айрим шахслар ёки ташкилотларга маълум шароитда муайян бир муаммони ҳал қилиш мақсадида ишлаб чиқаришда самарадорлик ва рақобатбардошликни ошириш ҳамда ташқи зарбаларга қаршилиқни кучайтириш учун чора-тадбирларни ташкил этиш усулларини жорий этиш имконини берадиган жараёнлар[9].

Шуни эътиборда тутиб, Президентимиз қишлоқ хўжалигида инновацион жараёнларни янада кучайтириш учун нималар қилиши кераклиги ҳақида тўхталиб, таъкидлаганидек, “Аграр тармоқда фермерлик ҳаракатини қўллаб-қувватлаш билан бирга, пахта ва ғалла етиштиришни кластер шаклига босқичма-босқич ўтказиш бўйича изланишларимизни давом эттирамиз.

Мева-сабзавот, шолічилик, чорвачилик, ипакчилик каби бошқа тармоқларда ҳам бугунги кун талабига жавоб берадиган кластерларни ташкил этиш ишларини давом эттирамиз.

Бу йил 2 миллиард долларлик, кейинги 5–7 йилда эса 3–4 баробар кўп мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш учун маҳсулот етиштиришни кескин кўпайтириш чораларини кўриш зарур”[3].

Ҳозирги кунга қадар қишлоқ хўжалигининг ривожланиши иқтисодий таракқиётга эришишнинг энг муҳим устувор йўналишлардан бири бўлиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Чунки, қишлоқ хўжалиги фаолияти (2019 йили мамлакатимизда ЯИМнинг 28,1 %и ёки 130599.9 млрд.сўмлиги шу соҳада тайёрланган[8]) мамлакатда ишлаб чиқариш самарадорлиги, иқтисодий ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, нафақат қишлоқ аҳолиси, балки бутун республика аҳолиси моддий фаровонлигини ошириш, бебаҳо бойлигимиз бўлган еримизнинг унумдорлиги, унинг сифатини мунтазам яхшилаб бориш билан узвий боғлиқ.

Инновациялар ўзлаштирилиши натижасида қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш базаси технологик, техник ва ташкилий-иқтисодий жиҳатдан янгиланиб, тармоқ барқарор ривожланиб боради. Бу эса, ўз навбатида, Ўзбекистоннинг жаҳон бозорига интеграциясини кучайтиради.

Ўзбекистоннинг жаҳон бозорига қишлоқ хўжалиги асосида интеграциясини янада мустаҳкамлаш учун Президентимиз уқтирганидек, “Бу йил мева-сабзавотчилик, узумчилик, уруғчилик, чорвачилик, агрологистикани ривожлантириш, сувни тежайдиган технологияларни кенг жорий этиш, илмий-тадқиқот ишлари, соҳа учун малакали кадрларни тайёрлашга 3 триллион сўм маблағ йўналтирамиз. Чорвачилик, қоракўлчилик, балиқчилик, паррандачилик каби соҳаларда наслчиликка алоҳида эътибор қаратилиб, уни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг янги механизмлари татбиқ этилади.

2020 йилда 44 минг гектар ерда ёки ўтган йилга нисбатан қарийб 4 баробар кўп майдонда сувни тежайдиган технологияларни жорий этамиз. Бунинг учун давлат бюджетидан 300 миллиард сўм субсидия ажратилади. Шунингдек, сув хўжалиги объектларини бошқариш жараёнларини, сувни назорат қилиш ва унинг ҳисобини юритиш тизимини автоматлаштириш зарур”[3].

Мамлакатлар иқтисодиёти тури ва ривожланиш даражасига қараб, асосан, хом ашё ишлаб чиқаришга ихтисослашган иқтисодиёт, индустриал иқтисодиёт, постиндустриал иқтисодиёт, аралаш иқтисодиёт ва инновацион

иқтисодиёт ёки билимлар иқтисодиётига асосланган мамлакатларга бўлинади.

Инновацион иқтисодиёт иқтисодиётнинг энг юқори ривожланган тури ҳисобланади ва у учун билимли жамият ҳосдир. Мамлакатимизда фан-техника ютуқларини кенг жорий этиш ва ундан самарали фойдаланиш учун турли механизмлар ва институционал тузилмалар, яъни миллий инновацион тизим шаклланмоқда. Қишлоқ хўжалигини барқарорлаштиришда қишлоқ хўжалигини технологик жиҳатдан модернизация қилиш устувор йўналишлардан биридир.

Ўзбекистонда инновацион жараёнларни чуқурлаштириш ва инновация базасини мустаҳкамлаш учун барча зарур ижтимоий-иқтисодий асослар мавжуд. Бироқ аграр соҳани инновацион ривожланиш йўлига ўтказиш, ёки бошқача айтганда, инновацион лойиҳаларни бир, ҳатто бир неча фермер хўжаликлари ёки агрокластерлар миқёсида ҳам амалга оширишда муаммолар мавжуд. Чунки:

биринчидан, ҳозирги вақтда илмий тадқиқот ишларига буюртма бериш ҳамда тадқиқотларни молиялаштиришда фермер хўжаликлари ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи субъектларнинг иштироки суст;

иккинчидан, илғор инновацион технологияларни ишлаб чиқишда тадқиқот олиб бориш ва илмий-тадқиқотларни молиялаштиришни ҳам хўжалик субъектининг ўзи амалга ошира олмайди;

учинчидан, янги технология, янги навлардан фойдаланиш учун қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштирувчилар ва уни қайта ишловчилар етарли даражада билимларга эга эмас, улар олимлар ва мутахассислар хизматидан фойдаланишлари зарур, шунингдек, маҳсулотни қайта ишлаш ва сотишда ҳам фермерлар маълум даражадаги қийинчиликларга дуч келмоқдалар;

тўртинчидан, олий таълим ва илмий тадқиқот муассасалари олимлари томонидан тайёрланган инновацион ишланмаларга ишлаб чиқарувчиларнинг талаби етарли даражада эмаслиги, улар ўртасида узвий боғлиқлик йўқ;

бешинчидан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчилардан айримларининг масъулятсизлиги.

Жаҳонда рўй бераётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар ҳамда мамлакатлараро интеграция шароитида республикада қисқа вақт ичида қишлоқ хўжалиги тармоғи ва қишлоқ, шу билан бирга қишлоқ инфратузилмаси, янги инновацион ривожланиш йўлига (масалан,

агрокластер) ўтиши зарур. Бу йўл орқали замонавий техник-технологик асосда қишлоқнинг мавқеини ошириш имконияти пайдо бўлади.

Ўзбекистон иқтисодиётининг инновацион ривожланиш йўлига ўтиши ҳозирги кундаги устувор вазифалардан бири сифатида баҳоланиб келинмоқда. Таҳлилларга кўра, Ўзбекистон аграр секторида инновациялар ҳажми жами ялпи ички маҳсулот ҳажмида 1–2 %ни ташкил этади, қишлоқ инфратузилмаси тармоғида эса бу кўрсаткич ундан ҳам кам, ваҳоланки, ушбу кўрсаткич ривожланган мамлакатларда 50–60% дан кўпроқни ташкил этади[4].

Ишлаб чиқаришда замонавий техника ва технологияларнинг қўлланилиши қўйидаги имкониятларни юзага келтиради[5]:

жаҳон миқёсидаги талабларга жавоб берувчи, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқарилиши;

маҳсулот таннархи аҳамиятли даражада пасайтирилиши ҳисобига корхонанинг молиявий натижалари юқори бўлиб, имкониятлари кенгайиши;

хом ашё ва ресурслар тежалиши;

атроф-муҳитга салбий таъсир қисқариши ва ҳ.к.

Агар мазкур техника ва технологиялар инновацион тавсифга эга, яъни илгари амалда қўлланилмаган ишланма ва ғояларга асосланган бўлса, у ҳолда улардан фойдаланишнинг иқтисодий-ижтимоий аҳамияти янада юқорироқ бўлади. Инновацион технологияларнинг ишлаб чиқаришга татбиқ этилиши ушбу соҳада қўлланиб келинаётган технологияларга нисбатан юқорироқ самарага эришиш имконини беради.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг иқтисодий самарадорлигини ошириш қишлоқ хўжалигининг ҳар бир ишлаб чиқариш бўғинида ишлаб чиқариш рационал ташкил этилишини, фан ва техника тараққиёти ютуқларидан кенг фойдаланилиши, юқори самара берадиган янги машиналар ва асбоб-ускуналарни, агротехника ва зоотехника усулларини, меҳнат ва ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг янги усуллари жорий этилишини тақозо қилади. Энг самарали усул ва услубларни танлаш ва жорий этиш уларни олдиндан текшириб кўриш, уларга ташкилий-иқтисодий жиҳатдан баҳо беришни талаб қилади. Қишлоқ хўжалик корхоналарида бундай баҳо бериш миллий иқтисодиётнинг самарадорлик мезони, яъни ижтимоий меҳнат унумдорлигини ошириш асосида амалга оширилади, меҳнат унумдорлигининг ошиши эса ишлаб чиқариш ҳажмини ва миллий даромадни ўстиришда ифодаланади. Бунга ҳар бир қишлоқ

хўжалик ишлаб чиқариш бўғинида ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш ва маҳсулот сифатини яхшилаш, маҳсулот бирлигига сарфланадиган жонли ва буюмлашган меҳнат харажатларини қисқартириш, соф даромадни орттириш асосида эришилади. Бу қоидаларга асосан қишлоқ хўжалиги корхоналарида ишлаб чиқаришнинг янги усул ва услублари иқтисодий самарадорлигини аниқлаш учун қуйидаги асосий кўрсаткичлар қўлланилади:

бир гектар ер ҳисобига ва бир бош мол ҳисобига олинадиган юқори сифатли маҳсулот миқдори;

меҳнат унумдорлиги;

маҳсулот таннархи;

соф даромад ва рентабеллик;

капитал маблағлар ва капитал маблағлар қўйилмасидан олинган даромад.

Мазкур кўрсаткичлар бир-бири билан боғланган ва бир-бирини тақозо қилади. Маҳсулот миқдори қанча кўп, сифати яхши, меҳнат унумдорлиги юқори, таннархи арзон, соф даромад кўп ва рентабеллик юқори бўлса, капитал маблағлар шунча кам талаб қилинади, янги усул ва услубларнинг иқтисодий самарадорлиги шу қадар юқори бўлади. Янги усул ва услублар, агар зарур бўлиб қолса, оптималлаштирилади. Бу оптималлаштириш хўжалик вазифаларини ҳал қилиш учун мавжуд имкониятларни ҳисобга олган ҳолда жуда кўп, хилма-хил вариантлардан энг самаралиларини танлаб олиш имконини беради.

Қишлоқ хўжалигида таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш орқали ишлаб чиқаришини изчил ривожлантириш, аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари, қайта ишлаш саноатини хом ашё билан узлуксиз таъминлаб, мамлакатимиз озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш, аграр секторнинг экспорт салоҳиятини сезиларли даражада ошириш истиқболда амалга оширилиши кўзда тутилган энг муҳим вазифалардан саналади. Бу борада:

– пахта ва бошоқли дон экинлари майдонларини қисқартириш эвазига картошка, сабзавот, полиз, озуқабоп ва мойли экинлар, янги интенсив боғлар ва узумзорлар майдонини кенгайтириш ва оптималлаштириш;

– суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, мелиорация ва ирригация объектларини ривожлантириш, тармоққа интенсив, сув ва ресурсларни тежайдиган замонавий агротехнологияларни жорий этиш, унумдорлиги юқори техникалардан фойдаланиш;

- қишлоқ хўжалиги экинларининг касаллик ва зараркунандаларга чидамли, маҳаллий ер-иқлим ва экологик шароитларга мос янги селекция навларини ва юқори маҳсулдорликка эга ҳайвонот зотларини яратиш ҳамда жорий этиш бўйича илмий-тадқиқот ишларини кенгайтириш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш асосида озиқ-овқат ва қадоқлаш маҳсулотларини ишлаб чиқарадиган замонавий қайта ишлаш корхоналарини қуриш, мавжудларини реконструкция ва модернизация қилиш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, қайта ишлаш, тайёрлаш, сотиш, қурилиш ишлари ва хизматлар кўрсатиш билан шуғулланувчи кўп тармоқли фермер хўжаликларини ривожлантириш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш, ташиш, сотиш, агрокимё, молиявий ва бошқа замонавий бозор хизматлари кўрсатиш инфратузилмаларини (агрокластерларни) ривожлантириш;
- глобал иқлим ўзгаришлари ва Орол денгизи қуришининг қишлоқ хўжалиги ривожланиши ҳамда аҳолининг ҳаёт фаолиятига салбий таъсирини юмшатиш бўйича тизимли чора-тадбирлар кўриш.

Қишлоқ хўжалигида юқорида кўрсатиб ўтилган вазифаларни бажариш ва у бозор иқтисодиёти қонунлари талаблари даражасида ривожланишдан орқада қолмаслиги учун тармоқда эркин фаолият кўрсатиш имкониятига эга бўлган турли хилдаги мулк ва мулкчилик шаклларининг, уларга асосланган тадбиркорлик турлари ва улар ўртасидаги эркин бозор муносабатларининг назарий, услубий асосларини такомиллаштириш, инвестицияларни кўпроқ жалб этиб, фан-техника ютуқларини, янги техникаларни, илғор технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш, чекланган ер ва сув ресурсларидан, доимий ва ўзгарувчи капиталдан ҳамда меҳнат ресурсларидан қисқа ва узоқ муддатларда тўлиқ ва самарали фойдаланиш йўлларини аниқ белгилаш, барча харажатларни тежаш, меҳнат унумдорлигини юксалтириш, деҳқон ва ишчиларни рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш негизида фойда суммасини кўпайтириш йўлларини асосланган ҳолда белгилаб олиш мақсадга мувофиқдир.

Инновацион ривожланиш муаммолари Ўзбекистон агросаноат мажмуаси учун алоҳида долзарблик касб этади, чунки фақатгина ресурс тежамкор, янги, илғор технологиялардан кенг ва самарали фойдаланган ҳолда инновацион ривожланишгина атроф-муҳитни соф ва бут сақланишини, иқтисодиёт барқарор ва жадал суръатларда ўсишини таъминлайди.

Замонавий технологияларнинг турли вариантларини таққослаш натижалари шуни кўрсатмоқдаки, ерга энг кам ишлов бериш, жорий ва инвестициявий харажатларни тежаш таннархи анча паст бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва нархларнинг бир хил даражасида ҳар бир экин бўйича бир гектар ердан кўпроқ даромадлар олиш имконини беради. Аммо, технологияларни ўзгартириш – тизимли ёндашувни, анъанавий технологиялардан янги, ресурсни тежовчи технологияларга ўтишда корхонанинг технологик тизимида юз берадиган барча ўзгаришлар ҳақидаги билимларни талаб қилувчи мураккаб жараён. Шу муносабат билан қишлоқ хўжалиги корхоналарида технологик ва ташкилий-иқтисодий инновацияларни жорий этишнинг жараёнли алгоритмлари ишлаб чиқиши зарур.

“Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020—2030 йилларга мўлжалланган стратегиясининг устувор йўналишлари қўйидагилардан, яъни:

- аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш;
- қулай агробизнес муҳитини ва қўшилган қиймат занжирини яратиш;
- соҳа бошқарувида давлат иштирокини камайитириш ва инвестициявий жозибадорликни ошириш;
- табiiй ресурслардан оқилона фойдаланиш ва атроф-муҳит муҳофазасини таъминлаш;
- давлат бошқарувининг замонавий тизимларини ривожлантириш;
- қишлоқ хўжалигида илм-фан, таълим, ахборот ва маслаҳат хизматлари тизимини ривожлантириш;
- қишлоқ ҳудудларини ривожлантириш; тармоқ статистикасининг шаффоф тизимини ишлаб чиқиш”дан[2] иборатлиги белгилаб қўйилган.

Умуман, қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда инновацияларнинг ролини камситмаган ҳолда айтишимиз мумкинки, қишлоқ хўжалигида узок муддатли ривожланиш мақсадларини белгилашда ҳам янги, ҳам инноватсион тақлид ва очик инновациялар учун ривожланиш йўналишларини белгилаб олиш керак.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалигида очик инновацияларни ривожлантириш ва жорий этишга етарли эътибор берилмайди. Имитатсия янгиликлари ва катта капитал қўйилмаларни талаб қилмайдиган очик инновацияларни ишлаб чиқишда манфаатдор мақсадли фойдаланувчилар гуруҳларини жалб қилган ҳолда ушбу соҳада жаҳон тажрибасини қабул

қилиш зарур. Тўпланган тажрибалар бизга қишлоқ хўжалигида илғор инновацияларни ривожлантиришга ўтишимизга имкон беради, деб ўйлаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ–4947–сонли фармонининг 1–илоvasи: “2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”. //Lex.uz.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 — 2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони. //https://www.lex.uz/docs/4567334.

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. //http://uza.uz.

4. Пардаев М.Қ., Пардаев О.М. Қашқадарё вилояти иқтисодиётини ривожлантиришда инновациялардан фойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш. //Инновацион ривожланиш асосида миллий иқтисодиётни модернизациялаш: муаммолари, ечимлари ва истиқболлари. – 2015. -22 б. (424 бет).

5.Хамраева С.Н. Қишлоқ инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари. Монография. – Т.: Фан ва технология, 2010, - 148 б

6. www.stat.uz.

7.www.instat.uz.

8. https://stat.uz/uz/438–biulleteny–uz/5331–press–relizlar2019.

9.http://www.fao.org/innovation/ru/.